

Tomić Mirko geometar — Zagreb

Arhiv mapa i katastarskih operata u Splitu

Na području naše države, koje je do prvog svjetskog rata pripadalo sklopu Austro-Ugarske monarhije, izvršen je detaljni premjer zemljišta tokom XIX stoljeća. Svi prikupljeni podaci toga premjera sačuvani su, te ih mi i danas u potpunosti koristimo koliko to njihova tehnička točnost dozvoljava. Kako vidimo tu je u pitanju jedan prilično veliki period vremena kroz koji su se ovi podaci sačuvali.

U svrhu čuvanja planova i operata odmah poslije izvršenog premjera osnivani su Arhivi mapa i katastarskih operata kao potpuno samostalne jedinice pod neposrednim rukovodstvom centralnih ustanova državnog premjera. Takova njihova organizaciona forma ostala je sve do kraja prvog svjetskog rata, nakon čega su bile pripojene bivšim Nadzorništva katastra odnosno Finansijskim direkcijama.

Koliko je meni poznato kod nas i danas imamo stare arhive u Ljubljani, Zagrebu, Splitu, Sarajevu i Novom Sadu, te Arhiv novog premjera u Beogradu.

Svi ovi arhivi sadrže dragocjene, koliko tehničke toliko i kulturno povjesne podatke o razvoju narodnosnih, kulturnih i ekonomskih prilika pojednog kraja. To predstavlja veliko kulturno dobro, kojega je našem narodu namakla geodetska struka radom niza svojih generacija.

Nisam primjetio da se o tom kroz naše stručne listove mnogo pisalo, premda to zaslužuje da se piše.

Svakako jedan od najzanimljivijih i po materijalu najbogatijih Arhiva mapa i katastarskih operata jest onaj u Splitu. On doduše ne obuhvata sve podatke o razvoju zemljomjerstva na području Dalmacije, nego samo one podatke od 1818. god. t. j. od momenta prelaza na sistematski premjer i stvaranje modernog katastra zemljišta pa do danas.

Prvi početci premjera i stvaranje neke vrste katastra zemljišta pojavljuju se već u XVII vijeku u raznim krajevima Dalmacije. Oni u stvari predstavljaju više jedan pregled zemljišta sa grafičkim prikazom, koji je imao svrhu da vlasnike zemljišta osigura u njihovom vlasničkom pravu ili pak da im omogući efektivnije korišćenje toga zemljišta putem tada postojećeg kmetuskog i kolonatskog sustava. Jedan od takvih primjera pokazuje i naša donja slika. To je nacrt koji potječe iz 1724. godine, a odnosi se na jedan slučaj izmjere u selu Studenci kotara Imotski. Doslovni prevod najbolje će objasniti svrhu toga mjerenja:

»Naredbom poštovanog Javnog Povjerenstva danom od Presvjetlog i Preuzvišenog Generalnog Providura Erica II. otišao sam ja niže potpisani u selo Studenci područja Imotskog mjeseca studenog minule 1724. godine, a u svrhu premjera i izrade nacрта gore pomenutog sela. Tu sam kako pokazuje ovaj nacrt; posredovanjem i iskazom Serdara Marka Bilića i Arambaše Andrije Bilića, izvršio premjer, popis kmetova i označio količinu zemalja poštovanog gospodina Kanonika Don Ivana Bolša, koje su mu odlukom od 13. prosinca 1720. godine, od njegove Preuzvišenosti bivšeg Generalnog Providura A. Mocenića III na ime imovine milostivo bile dodjeljene.

U vjeri čega potpisujem se

Podaci o tim premjerima vrlo su rijetki i sretamo ih ili u arhivama starih plemićkih porodica ili pak u državnim arhivima uz neke spise o povlasticama i raznim naredbama.

Nešto stabilniji i organizovan premjer obavljen je na području Dalmacije u drugoj polovini XVIII stoljeća za vrijeme upravljanja Dalmacijom po Providuru Franciscu Grimani-u. Taj premjer počeo je 1756., god. a obuhvata djelomično područje današnjih kotareva Drniša i Benkovca — u svemu 56 sela. Nejasno je još uvijek (bar nama pojedincima) da li je ovaj premjer rađen za cijelo područje Dalmacije ili pak samo za jedan dio, zatim zašto je baš za to područje rađen a ne i za ostalo, te konačno koja je bila svrha toga premjera. Pošto taj premjer svakako predstavlja jednu specifičnost i rijetkost, kakovom se malo koji narod može pohvaliti, to se valja na njega osvrnuti jednim posebnim osvrtom.

Do danas su sačuvane originalne mape ovog premjera. Čuvaju se u Državnom arhivu u Zadru. Poznate su i širim slojevima naroda pod imenom »Grimanijeve mape«.

Geodetska Uprava Hrvatske pokušala je da se ove mape prenesu iz državnog arhiva u Zadru u Arhiv mapa i katastarskih operata u Splitu da bi se tim dobila jedna podpunija i zaokružena cjelina. Međutim ustanovilo se da su te mape vezane uz izvjesne spise Providura Grimani-a, koji se nalaze u pomenutom Arhivu u Zadru, te bi bilo štetno da se međusobno razdvaja.

Tako stvarni sadržaj Arhiva mapa i katastarskih operata u Splitu počima sa početkom XIX stoljeća i obuhvata:

- 1). Političku podjelu Dalmacije u vrijeme izvršenja premjera.
- 2). Podatke prve triangulacije.
- 3). Zapisnike omeđavanja katastarskih općina.
- 4). Originalne mape prvog premjera sa litografijama.
- 5). Operat porezne procjene za pojedinu kat. općinu obavljene 1839. g.
- 6). Originalne posjedovne listove.
- 7). Operat reambulacije izvršene u vremenu od 1870—1881 godine.
- 8). Operat druge procjene obavljene 1869/70. god.
- 9). Razne parcijalne premjere.
- 10). Operate djelomične reambulacije obavljene početkom X. stoljeća.
- 11). Litografske kopije planova svih kat. općina.
- 12). Razna fragmenta i povjesne znamenitosti.

U doba izvršenja premjera Dalmacija je bila podjeljena na 4 okružja sa 27 kotareva uključujući ovdje i otoke Krk, Rab, i Pag i na ukupno 767 katastarskih općina.

Sa tehničkog stanovišta naše stručnjake će prvenstveno zanimati triangulacija, tim prije, što se je ovdje desila jedna interesantna pogreška koja je dovela do toga da u sjevernoj polovini Dalmacije imamo razmjeru planova 1 : 2904,16723 dok u južnoj imamo razmjeru 1 : 2888. O tom u Arhivu postoji, pored ostalog, čak i originalna prepiska od momenta kada je pogreška otkrivena kao i nalozi »Dvorske kancelarije« kako se ima pogreška otkloniti.*

Sami zapisnici omeđavanja rađeni su tipski za svaku kat. općinu po jednom utvrđenom redu. Sve je pisano talijanskim jezikom jer je to u ono doba bio službeni jezik u Dalmaciji.

Pri omeđavanju pojedine kat. općine sudjelovali su i predstavnici sela, te su morali potpisivati zapisnik. Interesantno je napomenuti konstataciju kolege Ivaniševića da je od oko 15.000 potpisa koliko ih je po pričici na svim zapisnicima samo njih 400 vlastoručno potpisalo. Iz toga se izvodi jasan zaključak o nepismenosti puka i niskom kulturnom nivou našeg sela u to doba.

Postupkom omeđavanja formirane su osnovne teritorijalne jedinice za izvršenje premjera i nisu nikada više mjenjane.

Kako je već poznato premjer Dalmacije izvršen je grafičkom metodom — geodetskim stolom.

U Arhivu su sačuvane karte trigonometrijske mreže sa nanijetim točkama, izvučenim i upisanim pravcima opažanja (stepeni, minute i sekunde) i sa međusobnim odstojanjima točaka u klafterima. Pored toga postoje i topografski opisi točaka rađeni u periodu od 1823 do 1826. godine.

Skice omeđavanja rađene su prostoručno u tušu. Granice sa susjednim općinama bojene su prema svakoj općini drugom bojom. Granice su stabilizirane trajnim biljegama na svakom prelomu.

Omeđavanje je obavljeno u vremenskom periodu od 1823 do 1838. god. i to uvijek neposredno prije pristupanja premjeru.

Sa povijesnog stanovišta vrlo interesantnu građu predstavljaju zapisnici omeđavanja katastarskih općina.

Operat omeđavanja sadrži skicu omeđavanja i sam zapisnik opisa granica.

* O tim stvarima pisali su u više članaka kolege Ing. Kamilo Ivon i Ungarov Bruno.

U Arhivu se nalaze originalne mape prve izmjere za sve katastarske općine izuzev njih 4 koje su među dva rata pripadale Italiji. (Zadar, Arbanasi, Punta Mika i Bokanjac).

Mape su veličine 25x20 bečkih palčaca, odnosno po y osi iznosi dužina 1000 klaftera, a po x osi 800 klaftera.

Površina jednog lista za razmjeru 1 : 2880 iznosi 500 jutara odnosno 287 ha 73 ara 21m², dok za razmjeru 1:2904,17 iznosi 292 ha 58a 22m².

Na ovim mapama su lijepim živim bojama označene pojedine kulture zemljišta zatim putevi, rijeke, more i sl.

One danas imaju veliku vrijednost, jer nam predočavaju mnoge ekonomske, geografske, jezične i povjesne momente svakog pojedinog mjesta u Dalmaciji iz doba kada je izmjera dotičnog mjesta izvršena.

Svakako najzanimljiviji i najvrijedniji dio operata u ovom Arhivu predstavlja operat prve procjene.

Isti se sastoji iz ekonomskog opisa i procjene prihoda uaturi pojedine kat. općine.

To je jedan operat vrlo temeljito izrađen tokom 1839. godine po točno određenim uputama.

Ekonomski opis jednoga mjesta sažet u 15 paragrafa iznosi sve one faktore koji u ekonomskom smislu karakteriziraju jednu teritorijalnu jedinicu. Ne može se dovoljno naglasiti sa kojom je pedantnošću i savjesnošću to učinjeno.

U tim opisima točno se izlaže geografski smještaj same općine sa oblicem tla, odnosom brdovitog i ravnog terena, klimatskim prilikama, statistika stanovništva sa točnim brojem muškog i ženskog življa i brojem gospodarstva, vrstama i točnim brojem stoke, vodeni objekti, mreža puteva i njihova povezanost sa tržištima i ekonomskim centrima, pazarni dani, mjere za težine, dužine, površine i tekućine, koje su uobičajene u tom mjestu, ukupna površina obrađivog i neobrađivog zemljišta, način obrađivanja tla i vrste alata, vrste i vrijednost poljoprivrednih produkata, pravo vlasništva i običaji naslijeđa, način građenja i tlo kuća za stanovanje, zanatstvo, trgovina i niz drugih odlučnih faktora preko kojih se došlo do prikaza brutto proizvoda uaturi za jedno katastarsko jutro, zatim troškovi obrađivanja, te konačno ustanovio čisti prihod po jednom jutru.

Upravo ovaj dio operata kojim raspolaže Arhiv mapa i katast. operata u Splitu sa operatom druge procjene iz 1869/70. godine, pruža najiscrpniji materijal za upoznavanje i proučavanje ekonomskih kulturnih i nacionalnih prilika Dalmacije tokom XIX stoljeća.

Arhiv mapa ima originalne posjedovne listove koji su izrađeni nakon 1871. godine, a pisani su talijanski i hrvatski. Prema njima možemo utvrditi broj poljoprivrednih domaćinstava, veličinu posjeda, usitnjenost posjeda, pripadnost zemljišta, zemljišno pravne odnose i niz drugih značajnih elemenata za prosuđivanje ekonomskih prilika tadanjeg doba.

U razdoblju između 1870. do 1881. godine izvršena je potpuna reambulacija premjera svih katastarskih općina područja Dalmacije, koji je bio usljed neodržavanja zastario i nije odgovoran stvarnom stanju. U Arhivu se nalazi čitav opera i svi terenski podaci ove reambulacije, kao i kasnijih djelomičnih reambulacija. Zanimljivo je napomenuti da je Austrija bila u Dalmaciji odpočela u nekim predjelima novu izmjeru u međuvremenu od 1900—1914 god. i to grafički u mjerilu 1 : 2500.

Pored originalnih mapa prve izmjere u Arhivu se nalazi velik broj litografija. Od svoga postanka katastarske mape su do danas litografirane 4 puta. Prve litografije potječu iz doba 1828—1850. g. Druge litografije su nakon izvršene reambulacije od 1870—1900 god., treće litografije su samo za neke kat. općine iz 1911. godine, dok su četvrte opet samo nekih općina iz 1934. do 1940. g. litografirane u Beogradu.

Konačno treba naglasiti da se u Arhivu mapa nalaze razni fragmenti, pregledi, prikazi i proglosti koji zasužuju pažnju i koji nam i danas mogu poslužiti kao uzor. Tako primjerice izvjesni statistički prikazi o uspjehu rada ili pak o čistom prihodu, o cijenama i slično su vrlo pedantno i točno rađeni za jedan dugi niz godina.

Od interesa je napomenuti da je u Arhivu nađen jedan odštampan proglas — Napoleonov dekret iz 1809. godine u vezi sa izvršenjem procjene zemljišta.

Čitav ovaj materijal koliko god on predstavlja povjesnu građu, još uvijek ima i svoju tehničku vrijednost.

U razdoblju od 1930. do 1940. god. kada su na području Dalmacije izvođeni agrarni radovi, veći broj stručnjaka služio se pri snimanju terena podacima stare triangulacije. Isto tako klasiranje zemljišta je svojim ekonomskim opisima postavljeno na tako solidnu i naučnu osnovu, da se na njoj održalo u katastru uz izvjesne periodične revizije sve do naših dana.

Ako bi samo ispitali sve postojeće statističke podatke i pregled možemo dobiti točnu sliku jedne dobro sprovedene organizacije izvršenja i održavanja premjera iz čega treba da izvučemo dragocjena iskustva čak i za današnje naše radove.

Poseban interes za ovaj materijal pokazuju naši kulturni radnici: geografi, povjesničari, arheolozi, jezikoslovci, geolozi, statističari i t. d., jer im isti daje mnogo materijala za proučavanje.

Radi primjera navodim samo to da se iz tih podataka može ustanoviti koliko je 1839. god. bilo u Dalmaciji brodova ili pak koliko stanovništva, koliko pismenih, nepismenih, kakovim zanatstvom se bavio izvjestan broj puka i sl.

Geodetska Uprava Hrvatske uložila je mnogo materijalnih sredstava i brige da se ovaj Arhiv uredi i učini pristupačnim.

Posebno valja istaći požrtvovnost kolege Ivaniševića kojem je bio povjeren pregled i sređivanje Arhiva, kao i njegova ljubav prema tome radu.

Ne sumnjam u to da isto tako bogat i dragocjen materijal sadrže i drugi naši Arhivi mapa, te bi bilo potrebno pristupiti njihovom detaljnom pregledu, uređenju i objavljivanju podataka.

**Drugovi pišite nam sa terena
o Vašim stručnim zapažanjima
i radu**
